

ilmi dergi diyanet

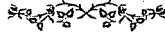
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 44 • Sayı: 2 • Nisan - Mayıs - Haziran 2008

EHL-İ SÜNNET VE MU'TEZİLE'YE GÖRE MUKALLİDİN İMANI

Abdullah DEMİR *

Özet:

Mukallidin imanı problemi, kelâm âlimlerinin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biridir. Zira bu konunun neticesi direkt olarak Müslümanların çoğunluğunu ilgilendirmektedir.

Bu makalede, tahkîk ve taklîd kavramları ile bu kavramlar etrafında amelî mezhepler arasında tartışılan taklîd-ictihad ve itikâdî mezhepler arasında tartışılan imanda taklîd-tahkîk konularına değinilerek, bu konuda kelâm mezheplerinin duruşları belirlenmeye çalışılmış, özellikle Mâtürîdiyye mezhebinin konuya bakışı, değişik boyutlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İman, taklîd, mukallid.

Imitator's Belief (Muqallid) According to Ahl al-Sunnah and Mu'tazila

Abstract:

The problem of Imitator's Belief is one of the essential matters taken up by scholars particularly. Since the result of this matter directly engages the majority of Muslims.

In the study, the concepts of certainty (tahqiq) and imitation (taqlid) have been examined from the point of their terminologies as much as literally. In connection with these terms, referring to the matter of imitation and independent judgments on the Law (ijtihad) discussed amongst the Schools of Law, and the matter of imitation and certainty

* Diyarbakır Merkez Cezaevi Vaizi

discussed amongst the Schools of Theology, the view of Schools of Islamic Theology on these matters have been tried to be established.

This study is essential owing to the point of view that from various aspects it examines the standpoint of the Maturidite School about the matter of "imitators' Belief" on which lost of discussions have been occurred.

Key Words: Belief, taqlid, muqallid.

Giriş:

Kelâm ekolleri arasında erken dönemlerden itibaren taklîd yoluyla iman eden kişinin imanının geçerli olup olmadığı, önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu makalede, kelâm mezheplerinin, bilhassa Mâtürîdî mezhebinin konuya bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Konuya tahkîk ve taklîd kavramları üzerinde durarak başlamanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Tahkîk kelimesi, "ispat etmek, doğrulamak, araştırmak" manalarını ifade etmektedir.¹ Buna göre tahkîkî iman da, dinî ve aklî delillerle kuvvetlendirilerek kazanılan imandır. Zira delil ile kuvvetlendirilen iman, ileri sürülecek şüphelere karşı taklîdî imana nazaran daha dirençlidir.² Bu bakış açısı ile olsa gerek klasik kelâm eserlerinde tahkîkî iman ifadesi yerine "istidlâlî iman" kullanımı göze çarpmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde tahkîkî/istidlâlî iman ifadesinin geçtiği görülmemektedir. Ancak bu manayı çağrıştıracak, akli kullanmayı ve tefekkürün vurgulandığı ayetlere sıkça rastlanmaktadır. Buradan hareketle tahkîkî/istidlâlî iman kavramlaştırmasının daha sonraları kelâm sistemi içerisinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Taklîd kelimesi, bir şeyi omuza asmak, gerdanlığı boyna takmak ve bir göreve atamak gibi manalar ifade eder.³ İstilahta ise, başkasına ait söz veya fiillerin doğruluğuna inanarak delil araştırmadan ve üzerinde düşünmeden uymak, delilsiz kabullenmek olarak tarif edilmektedir.⁴ Bu istilahî manası ile içtihad ve istidlâl/tahkîke zıt olarak

1 İbn Manzûr, *Lisânül-Arab*, Beyrut, trs., X, 49.

2 A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neş., İst. 1987, s. 33.

3 İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 365.

4 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, nşr. Abdülkerîm Osman, Kahire 1408/1988, s. 61, 63; Muhammed b. Abdüseyid b. Şuayb el-Keşşî, *Kitâbü't-temhîd fî beyani't-Tevhîd*, nşr. Ömür Türkmen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, HÜ. SBE., Şanlıurfa 2002, s. 133; İbrahim b. Muhammed el-Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd alâ Şerhi Cevhereti't-tevhîd*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1983/1403, s. 33; Muhammed A'la b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu usulâhâti'l-fînûn*, Beyrut 1998, III, 508; Seyyid eş-Şerîf Cür-cânî, *et-Ta'rifât*, Mısır 1283, s. 90.

kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu kişi hakkında başkasına delil ve hüccetsiz uyması sebebiyle, “onun sözü veya fiilini boynuna asmış gibi olduğu” benzetmesi yapılmıştır.⁵ Bu kullanımına göre, taklîd eden kişiye de “mukallid” denilmektedir.

Kur’ân’da, taklîd kavramının Arapça karşılığının kök fiili olan ‘ka-le-de’, taklîd manasını ifade edecek şekilde kullanılmamaktadır. Taklîd, Kur’ân-ı Kerîm’de, ittiba, iktida, itaat kelimeleri ve bunların türevleri ile ifade edilmektedir. Bu terimlerin geçtiği ayetler incelendiğinde, ayetlerin olumlu ve olumsuz taklîd olmak üzere iki zıt kullanımı içerdiği görülmektedir.⁶ Olumlu anlamda taklîd, hak yolda olanları taklîd şeklinde peygamberlere⁷, ulû’l-emre⁸, peygamberin varisleri olan âlimlere⁹ itaat edilmesini isteyen ayetlerde bulunmaktadır. Olumsuz anlamda taklîd ise körü körüne taklîd şeklinde yanlış temeller üzerine kurulmuş olan atalar dinine hiç düşünmeden tabi olanların yerildiği ayetlerde belirtilmiştir.¹⁰ Kur’ân’da batılı taklîd edenlerin bu tavır ve davranışları, olumlu taklîd grubuna giren ayetlerde olduğu gibi ittiba, iktida, itaat kelimeleri ve türevleri ile ifade edilmekle birlikte, hiç düşünmeden atalarının dinini kabullenmeleri sebebiyle eleştirilmiş ve kınanmıştır. İnkârcıların bu olumsuz tavır Türkçe yazılan eserlerde ‘körü körüne inanmak’ şeklinde¹¹; Arapça eserlerde ise, ‘taklîd-i mahz’, ‘mücerredü’t-taklîd’ kavramları ile ifade edilmektedir.¹²

I. AMELÎ VE İTİKADÎ KONULARDA TAKLİD

A. Amelî Konularda Taklîd: Taklîd-İctihad Problemi

Fıkıh usûlünde taklîd, “hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek”, “sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek” olarak tarif

5 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 61; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 90.

6 Kur’ân-ı Kerîm’in taklide bakışı hk. bk. Şemsettin Işık, *Kur’ân’da Taklit Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ. SBE., Ank. 1997.

7 Âl-i İmrân 3/31, 32, 50, 132; en-Nisâ 4/13, 59, 64, 69, 80; el-Mâide 5/92; el-A’râf 7/157, 158.

8 en-Nisâ 4/ 59.

9 Lokmân 31/15; en-Nahl 16/43.

10 el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; el-A’râf 7/28, 70, 173; Yûnus 10/78; Hûd 11/62, 87, 109; İbrâhîm, 14/10; el-Enbiyâ, 21/53; el-Mü’minûn 23/24; eş-Şuarâ 26/74; el-Kasas 28/36; Lokmân 31/21; Sebe’ 34/43; es-Sâffât 37/69–70; ez-Zuhuf 43/22, 23, 24.

11 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I-VIII, Diyanet İşleri Reisliği, y.y. 1936, II, 1785; Ö. Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İst. ts., II, 833.

12 Taklîd-i mahz kullanım için bk. Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü’l-kelâm*, nşr. M. Sait Özervarlı, İSAM Yay., İst. 2005, s. 44, 45; Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fî tefsiri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, Beyrut ts., XXI, 94; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr: el-Cami’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ilmi’r-tefsîr*, Beyrut ts., III, 412.

edilmektedir.¹³ Bu tarife göre mukallid delile değil, hükmü çıkaran âlime itimat etmektedir.¹⁴

İslâm âlimlerinin taklîd-ictihad konusundaki görüşlerini üç başlık altında toplamak mümkündür:

IV./X. asırdan sonra, dört mezhepten birine bağlı olan fıkıh âlimlerinden çoğu taklîdin vacip ve lâzım olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁵

İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve Şevkânî (ö. 1250/1832) gibi ictihad taraftarlarının ise taklîde neredeyse hiç meşruiyet tanımadıkları anlaşılmaktadır.¹⁶

İkinci görüşü benimseyen âlimlere kıyasla daha mutedil sayabileceğimiz bazı bilginler ise mutlak vacip veya haram hükmünü vermek yerine, mesele ve mükelleflerin durumuna göre bazı şartlar dâhilinde taklîde cevaz verilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. İbn Abdilber (ö. 463/1070), Hatîbü'l-Bağdâdî (ö. 463/1070), Ebû Şâme (ö. 665/1267), Şâtîbî (ö. 790/1388), Şah Veliyyullah (ö. 1176/1762) gibi âlimler bu görüşlerini, insanların hepsinin ehliyet bakımından ictihad edebilecek seviyede bulunmamaları sebebiyle avam-müctehid ayırımının zorunlu olmasına dayandırmaktadırlar.¹⁷ Taklîde karşı çıkan İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye taklîdi, ittiba olarak isimlendirerek neticede kabul etmiş görünmektedirler.¹⁸ İtikadî konularda taklîde karşı çıkan Mu'tezile mezhebi de¹⁹ fikhî konularda taklîde cevaz vermektedir.²⁰

13 Seyyid Bey, Muhammed Seyyid, *Usûlü'l-Fıkh: Medhal*, Matbaa-i Amire, İst. 1333, 274; Zekiyüddin Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh: İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İ. Kâfi Dönmez, TDV Yay., Ank. 1999, s. 448; Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, DİB Yay., Ank. 1975, s. 205; Bilmen, *Kamus*, I, 246.

14 Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İst. 1967, I, 246; Karaman, *a.g.e.*, s. 205; Abdülaziz Bayındır, "Taklid", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İ. Kafi Dönmez, İFAV Yay., İst. 1997, IV, 235.

15 Karaman, *a.g.e.*, s. 207, 215; Zekiyüddin Şa'bân, *a.g.e.*, s. 449; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, İst. 2000, s. 443.

16 Karaman, *a.g.e.*, s. 207, 215; Zekiyüddin Şa'bân, *a.g.e.*, s. 449.

17 Karaman, *a.g.e.*, s. 216; Apaydın, "İctihad", *DİA*, XXI, 442-443.

18 Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 275.

19 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 125, 526, 531; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63; a. mlf., *el-Muhtasar fî Usûli'dîn*, Muhammed Ammara, Resâilü'-adl ve't-tevhîd içinde, Kahire 1971, s. 243, 252.

20 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 124, 531; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63, 127; *el-Muhtasar*, s. 170, 243, 252.

B. İtikâdî Konularda Taklîd: Taklîdî İman-Tahkîkî İman

Kelâm mezheplerinin bu mevzudaki ilk ihtilafları mukallid kapsamına kimlerin girip kimlerin girmediği hususundadır. Mu'tezile ve bazı rivayetlere göre Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) delile dayanmayan imanın sıhhatinin söz konusu olmayacağını ileri sürdükleri nakledilmiştir.²¹ Bu görüşe göre avamın imanından bahsetmenin imkânı kalmamaktadır. Bu hususta Mâtürîdî kelâmcılarının aktardığı bilgiler mezheplerin 'mukallid' anlayışını ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Buna göre Ehl-i Sünnet çerçevesi içerisinde yer alan mezheplere göre akli delile dayanarak iman etmemiş olsalar da İslâm diyarında yaşayan insanlar taklîd seviyesinin üstündedirler. Çünkü bu kişiler kâinatın yaratıcısı olarak Allah Teâlâ'yı basit de olsa bazı istidlâllerle bilmektedirler. Oysa Mu'tezile, mukallidi, nefsi itminana (sükûn-i nefis) sahip olmayan²², inançlarında kolayca şüpheye düşebilecek²³ hatta şüphe ve zan içinde bulunan kimse olarak görmektedir.²⁴ Bu ise neticede çoğunluğu oluşturan avamın mümin olmadıkları sonucunu doğuran bir görüşü savunmalarına sebep olmuştur (küfr el-âmm).²⁵ Çoğunluğun küfür ile itham edilmelerine yol açabilecek bu düşünceler, Ehl-i Sünnet mezheplerince reddedilmiştir. Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye

- 21 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehlâ ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1406/1986, IV, 35; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlû'd-dîn*, İst. 1346, s. 255; Muhyiddin Mehmed b. Mustafa Şeyhzâde, *Kitâbu Nazmî'l-Ferâid ve Cem'i'l-Fevâid*, y.y. 1317, s. 41; İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ el-Mutezilî, *Kitâbü'l-kalâid fi Tashîhi'l-Akâid*, nşr. A. Narî Nâdir, Dâru'l-Maşrîk, Beyrut 1985, s. 133; Hasan b. Abdülmuhsin Ebû Azbe, *er-Ravzatü'l-Behiyye fîma beyne'l-Eş'ariyye ve'l-Mâtürîdiyye*, Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiye, Haydarabad 1332, s. 21; Tef-tâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 219-220; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 66; XXVI, 62, 94; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebîrâtü'l-Edille*, I, 43; Seyyid Bey, *Usûlû'l-Fıkıh*, s. 278; Ali Abdülfettah el-Mağribî, *İmâmu Ehl-i's-Sünne ve'l-Cemaa Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Arauhu'l-Kelâmiyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1405/1985, s. 374; Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., İst. 2000, s. 149; Hüseyin Aydın, *Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'de Nâzar ve İstidlâl*, Nehir Yay., Malatya 2003, s. 166.
- 22 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 37, 195, 199; Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâtiler'in Kelâm Sistemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, dan. A. Saim Kılavuz, UÜ. SBE., Bursa 2005, s. 98; Hüseyim Ali Fehmi, *el-Cübbâiyân: Ebû Ali ve Ebû Hâşim*, Kahire 1966, s. 99; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 88a; İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-tevhîd*, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1983/1403, s. 33; Mağribî, *a.g.e.*, s. 386.
- 23 Ebû Reşîd Saîd b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Mesâil fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, nşr. Ma'n Ziyade, Ma'hadü'l-inmai'l-Arabî, Beyrut 1979, s. 289, 302, 303; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 61.
- 24 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 17, 21.
- 25 Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tebîr fid-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fırak'l-Hâli-kîn*, nşr. Seyyid İzzet el-Huseynî, Beyrut 1309, s. 39; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 61; "Taklîdî imanı red düşüncesi mantık ve diyalektik hakkında hiçbir bilgi sahibi olmayan avamın küfre nisbet edilmesine kadar ilerletilmiştir ki bu anlayış 'küfr el-âmm'e' tezi olarak meşhur olmuştur" bk. Izutsu, *a.g.e.* s. 144.

kelâmcıların, mukallid kavramı ile ıssız bir yerde yetişip (şâhik-i cebel) kâinatın yaratıcısı hakkında hiç nazar ve tefekkürde bulunmamış, sadece kendisine tebliğ eden bir şahıs vasıtasıyla ve tebliğ edildiği kadarıyla iman etmiş kişiyi kastettikleri anlaşılmaktadır.²⁶

Bu tür tartışmalar taklîd fiilinin kategorize edilmesini gündeme getirmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet mezheplerinin özellikle Mâtürîdî mezhebinin görüşlerinin değerlendirilmesi, taklîd edilen düşüncenin hak mı yoksa batıl mı olduğu ve taklîd eden kişinin içinde yaşadığı sosyal çevre gibi değişkenler dikkate alınarak taklîd eylemi kategorize edilebilir:

a. Taklîd-i Mahz/Taklîd-i Mücerred (Körü Körüne Taklîd): Kelime-i tevhid veya kelime-i şehâdeti söylemekle birlikte, inancında şüphe içinde olan ve inancının hatalı olabileceği kanaatini taşıyan, sırf başkalarına uyararak onlar iman etti diye iman eden, onlar inkâr ederse ben de inkâr ederim düşüncesi ile iman eden kimseler, 'Taklîd-i mahz'²⁷ kategorisinde mütalâa edilebilir. Bu durumda olan kimse, Kerrâmiyye mezhebi hariç²⁸, şüphe ve zannın imanın sıhhatini yok etmesi sebebiyle bütün mezheplerce mümin kabul edilmemiştir.²⁹ Mâtürîdî âlimlerinden Ebu'l-Berekât en-Neseî ise, *Medârikü't-tenzîl* adlı tefsirinde müşriklerin babalarına tabi olmalarını zanna tabi olmak olarak ifade etmekte; hakkın ise ancak zan ve tevehhümden uzak ilim ve yakîn üzere sabit olduğu kanaatini ortaya koyarak bu tür taklîdin batıl kabul edilme illetini açıklamaktadır.³⁰

b. Müslüman Bir Çevrede Yaşayan Mukallid: Müslüman bir toplumda yaşayan, kâinatı Allah Teâla'nın yarattığını bilen ve bu inançta kararlı olarak tasdik eden, akli ve nakli delilleri bilmemekle beraber basit de olsa kendi düşüncesi ile Allah'ın varlığını bilerek iman eden kimseler, taklîden de iman etmiş olsalar bu, taklîd-i mahz/körü körüne taklitten ayrı mütalâa olunmaktadır.³¹ Kelâm âlimlerinin çoğunluğu, bu kategorideki mukallidin, arzu edilen nazar ve istidlâlî terk etmesi sebebiyle

26 bk. Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 61.

27 Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-keîlâm*, nşr. M. Sait Özervarlı, İSAM Yay., İst. 2005, s. 44-45.

28 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134.

29 *Kitâbü't-Tevhîd* Cambridge Üni. Nr. Add, 3651'deki nüshanın kenarındaki açıklayıcı bilgiler de bu tesbiti desteklemektedir:

يشك في دينه فلا دة في عبق من قبل منه الدين , على أنه ان كان حقا فصن , و ان كان باطلا فوبل . و لهذا كان تقليد الرسول كرا لما اته
Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 4, dip. 2; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 44-45; İbrahim el-Bâcûrî, *Tuh-fetü'l-mürîd*, s. 36; Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, s. 253; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 94-95.

30 Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, IV, 190.

31 Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 90; a. mlf., *el-Kifâye*, vr. 88b.

günahkâr olacağını belirtmişlerdir. Bu kategoride değerlendirilen taklîden iman eden kimse, Ehl-i Sünnet mezheplerinin tamamı ile birlikte³² Bağdat Mu'tezile'sinden Ebu'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî (ö. 319/931)³³ ve Ubeydullah b. Hasan el-Anberî³⁴ tarafından da mümin olarak kabul edilmiştir. Bu kişiler hakkındaki tartışmanın Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Mu'tezile arasında geçtiği söylenebilir.³⁵

c. Issız Bir Çevrede Yaşayan Mukallid: Bu tasnife giren mukallid, sosyal bir çevre içinde yaşamıyor olması (şâhik-i cebel) ve basit de olsa hiç aklı tefekkürde bulunmamış olması sebebiyle diğer iki mukallid kategorisinden farklı değerlendirilmektedir.³⁶ Bu şekilde iman eden kişinin iman durumu Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasında tartışmalı olduğu gibi, Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Mu'tezile arasında da tartışmalıdır. Bu gruptaki mukallidin imanı, Mâtürîdiyye âlimlerince sahih kabul edilmekle birlikte nazar ve istidlâlî terki sebebiyle mes'ul olduğu da ifade edilmektedir.³⁷

II. KELÂM EKOLLERİNİN TAKLİD PROBLEMİNE BAKIŞI

A. Selef Âlimleri

Ebü Hanîfe (ö. 150/767), İmam Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820), Abdullah b. Saîd b. Muhammed b. el-Küllâb (ö. 240/854), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Haris el-Muhâsibî (ö. 243/858), Abdülaziz el-Mekkî, Ebu'l-Abbâs el-Kalânîsî gibi selef dönemi önderlerine göre,

32 İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-kalâid*, s. 133; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 254; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebssiratü'l-edille*, I, 42; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45, 46; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89; a. mlf., *el-Kifâye*, vr. 88a; Ebü Azbe, *a.g.e.*, s. 22; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 94; XXVI, 62-62; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278.

33 Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 133.

34 Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 94; XXVI, 62; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 279.

35 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89-90; Ebü Azbe, *a.g.e.*, s. 21, 23.

36 Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 84b.

37 Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 219; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebssiratü'l-edille*, I, 42; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45, 46; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89; Şemseddin es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 462; Ebu'l-Berakat en-Neseî, *el-Umde*, s. 40; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 40; Kemâl b. Ebî Şerîf, *el-Müsânera bi şerhi'l-müsâyera li'bni Hünnâm*, İst. 1400/1979, s. 299; Dâvûd-i Karsî, Dâvûd b. Muhammed el-Karsî, *Şerhu'l-kasîdeti'n-nûniyyeti'l-tevhîdiyye*, Hayâlî, *Şerhu Kasidetü'n-nûniyye* ile birlikte, İst. 1318, s. 122; Ali el-Kârî, *Dav'ül-me'alî alâ Bed'il-Emâli*, s. 91; Manastırlı İsmail Hakkı, *Telhîsü'l-Kelâm fî Berâhini Akâidi'l-İslâm*, İst. 1332, s. 26-27; Birgivi Mehmet Efendî, *a.g.e.*, s. 53; Abdüllatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, haz. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, TDV Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 2000, s. 218; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79; Mağribî, *a.g.e.*, s. 80-81; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278-279; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 94; XXVI, 61, 62, 94.

mukallid mü'mindir. Fakat nazarı terk etmesi sebebiyle de günahkârdır.³⁸

B. Mu'tezile

Mu'tezilî kaynaklar içinde mukallidin iman durumu hakkında açık ibarelerle sadece Zeydî Mutezilî bir âlim olan İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437), *Kitâbü'l-kalâid fi tashîhi'l-akâid* isimli eserinde Basra ekolünün tamamı, Ebû Ali el-Cübbâf ve Ebû Hâşim el-Cübbâf'nin mukallidi mümin kabul etmediği; Ebü'l-Kasım el-Belhî el-Ka'bî'nin ise mümin kabul ettiği bilgisi tespit edilebilmiştir.³⁹ Kaynaklarda Mutezilî Ubeydullah b. Hasan el-Anberî'nin de mukallidi mümin kabul ettiği nakledilmektedir.⁴⁰ Buna karşın çeşitli mezheplere ait değişik kaynaklarda Mu'tezile'nin, mukallidin mümin olmadığına ittifak ettiği⁴¹, buna karşın mukallidi Ebû Hâşim el-Cübbâf'nin kâfir, diğer Mutezilî kelâmcıların ise fâsık olarak isimlendirdikleri nakledilmektedir.⁴²

Mu'tezile'nin; mükellef her insanın aklının aynı seviyede olması (müsâvât-ı akl),⁴³ aklın nakilden önce iyi ve kötüyü bilebileceği bu sebeple marifetullahı vacip kılacağı,⁴⁴ usûlü'd-dîn üzerinde nazarda bulunmanın her mükellefe farz-ı ayn olduğu,⁴⁵ iman-bilgi özdeşliğini savunmalarının bir sonucu olarak hak inanca taklîd ile ulaşamayacağı,⁴⁶ taklîdin bilgi edinme yollarından olmadığı⁴⁷ aksine batıla itikat sebeplerinden olduğu,⁴⁸ taklîdin kişiyi hatadan koru-

38 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebziratü'l-edille*, I, 42; Âlâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 46; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89; a. mlf., *el-Kifâye*, vr. 88a; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 254; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 22.

39 البصرية: والمقلد في معرفة الله ليس بمؤمن
وقيل: مؤمن عندنا ولا يدري ما هو عند الله
البلخي: بل هو مؤمن قطعاً إذا وافق الحق لحصول الاعتقاد واجتماع الصحابة
أبو علي وأبو هاشم: التقليد ليس بمخلص فليس بمؤمن

İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-kalâid*, s. 133.

40 Seyyid Bey, *Usûlu'l-Fıkh*, 278-279; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 62.

41 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 87b; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 96.

42 Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 255; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebziratü'l-edille*, I, 43; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 87b; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 66; İbrahim el-Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd*, s. 35.

43 Ubeydullah es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 26a; Ardoğan, Recep "Kelâmcılara Göre Zarurîlik ya da Nazarîlik Yönüyle Marifetullah", *Marife*, y. 5, sy. 1, s. 179.

44 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 444; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 43, 64, 67, 68; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 299; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 7; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 168; a. mlf., *el-Kifâye*, vr. 84b; Y. Şevki Yavuz, "Akıl", *DİA*, II, 245.

45 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 125, 526, 531; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63; a. mlf., *el-Muh-tasar*, s. 25.

46 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 532.

47 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 61.

48 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 120, 182.

yamayacağı⁴⁹ ve fâsit olduğu,⁵⁰ taklîd yoluyla mükellefin sükûn-i nefse/itikad-i câzime ulaşamayacağı⁵¹ gibi görüşlerinin bir sonucu olarak; avam-havas ayrımı yapmaksızın⁵² her mükellefin nazarda bulunarak tahkikî imana ulaşmasını zorunlu gördükleri ve bu nedenle de mukallidin imanını sahih kabul etmedikleri söylenebilir.⁵³ Zira Mu'tezile'ye göre imanın taklîdî ve tahkikî olarak ayrıma tabi tutulamayacağı, geçerli tek iman şeklinin tahkikî iman olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

Bazı kaynaklarda Mu'tezile'ye "taklitten kurtulabilmek için mükelleflerin, inanılması gerekli her bir iman meselesini aklî delil-özellikle hudûs- ile bilmesinin,⁵⁵ imanını izah edebilmesinin, şüphe ve itirazlara karşı kendini koruyabilmesinin, hatta bu itiraz ve şüpheleri bertaraf edebilmesinin mecburi olduğu, bu şartların avam için bile gerekli olduğu"⁵⁶ görüşü atfedilmektedir. Kâdî Abdülcebbar, her mükellefin nazarda bulunmasını vâcib kabul etmekle birlikte, mükellefin itirazlara karşı kendisini koruyabilmesini ve varit olan şüpheyi bertaraf edebilmesini şart koştukları iddiasını kabul etmemektedir.⁵⁷

Mu'tezile furû'u'd-dinde âlimin görüşüyle amel etmeyi kabul etmekle beraber⁵⁸ usûlü'd-dinde taklîdi kabul etmemektedir.⁵⁹ Bu sebeple her âkil-bâliğ üzerine, bu

49 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 123-124.

50 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 123-127; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 171; Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 115; Huşeym Ali Fehmi, *el-Cübbâiyan*, s. 101.

51 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 37, 195, 199; Ebû Reşîd en-Nisâbü'ri, *el-Mesâil fi'l-hilâf*, s. 289, 302, 303; Câhız'a göre câhilde de sükûn-i nefis bulunabileceğine dair krş. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 36; Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 98.

52 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 137-138, 533; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 126; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 252.

53 İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-kalâid*, s. 133; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 194, 529, 533; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 39, 45, 69, 71; Huşeym Ali Fehmi, *el-Cübbâiyan*, s. 98.

54 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 137-138, 525, 530; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 126; Çelebi, İlyas, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar*, Rağbet Yay., İst. 2002, s. 313.

55 Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 39; İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 237.

56 Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 39; Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 525; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 87b; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 22; Çelebi, İlyas, *a.g.e.*, s. 237.

57 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 137-138; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 126.

58 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63, 126, 127; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 170, 243, 252.

59 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63, 127; a. mlf., *el-Muğnî*, XII, 125, 526, 531; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 243, 252.

âlemin bir yaratıcısı olduğuna delil getirmek vâciptir.⁶⁰ Bu konuda yerine getirilmesi herkes için mümkün olmayan şartlar ileri sürmesi nedeniyle Mu'tezile eleştirilmiştir.⁶¹ Fakat Kâdî Abdülcebbar bu itirazları kabul etmemektedir. Zira O'na göre avamın da usûlî'd-dîni bilmesi gereklidir. Fakat icmalî olarak bilmesi yeterlidir. Âlimler gibi tafsili olarak bilmesi şart değildir.⁶²

Değişik kaynaklarda Mu'tezile'ye atfedilen görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

a. "İman kayıtlı tasdiktir, yani delile dayanan tasdiktir. Bu sebeple delil imanın sıhhat şartıdır. Mukallidin imanı ise delile dayanmadığı için sahih değildir."⁶³ Mu'tezile kaynaklarında da marifetullah konusu işlenirken nazar ve istidlâlin imanın temeli ve şartı olduğu, bu yönüyle imanın öncesinde yer aldığı,⁶⁴ marifetullahın ancak nazar ile gerçekleşeceği, bunun dışında gerçekleşmeyeceği,⁶⁵ bu sebeple de nazarın herkese vacip olduğu⁶⁶ bilgilerinin yer aldığı görülmektedir.

b. "İman, 'emn' ve 'emân' kökünden türemiştir. Bu sebeple iman edenin aldanmış, yanılmış ve hataya düşmüş olmaktan nefsinin güvende olması gerekir. Mukallidin ise güvende olmaması sebebiyle imanı geçerli değildir."⁶⁷ Mükellef, şüpheli gi-

60 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 137-138, 167, 181, 194, 444, 529, 530, 533; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 43, 64, 67, 68, 71; Hüseyim Ali Fehmi, *el-Cübbâiyyân*, s. 98; Ebû'l-Muîn en-Neseî Mu'tezile'nin tutumunu şu şekilde aktarmaktadır: "Bir kimsenin mü'min olduğuna hükmedilebilmesi için, hasımlarıyla mücadeleye güç yetirmesi ve karşı karşıya kalabileceği tüm problemleri çözmesine imkan sağlayacak şekilde, inanılması vacip olan şeyleri delilleriyle bilmesi gerekir. Bu şartları yerine getirmekten aciz olan kimsenin Müslüman olduğuna hükmedilemez. Mu'tezile'nin mukallid hakkındaki ihtilafı istidlâl etmeyerek kebirî işlemlerinden: Delile dayanmadan inanan kimse istidlâlî terk ettiği için âsîdir. İstidlâlî terk büyük günahır. Büyük günah sahibini imandan çıkarır, onun mü'min olmasını engeller. bk. Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 43; a. mlf., *Bahri'l-Ke-lâm*, s. 3.

61 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 555; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 126; "Mukallidin imanı yeterli olmaz iddiasında olan kişilerin sözlerine itibar edilmez; çünkü bu iddia Müslümanların çoğunun imanının sahih olmadığı sonucuna götürür". bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fet-hu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., XIII, 354.

62 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 124; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 252.

63 Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 44-45, 58.

64 Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 98 dp. 37.

65 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 529, 532; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 69, 76, 88; Hüseyim Ali Fehmi, *el-Cübbâiyyân*, s. 98.

66 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 181, 194, 444, 533; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 43, 64, 67, 71, 68; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 171; Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 114.

67 Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 88a.

dermeye güç yetiremediği müddetçe sahih itikada ulaşmış sayılamaz. Çünkü 'hak', delilleri üstün gelen ve batılın sebeplerini açıklayandır. Bir kimse delil ile bilmediği müddetçe, kendisine haber verilen şeylerde aldatılıp aldatılmadığını ve bunlara inancının sıhhatini bilemez."⁶⁸ Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin aktardığı bilgilere benzer görüşler Mutezilî kaynaklarda da, marifetullaha taklîd ile ulaşamayacağı,⁶⁹ taklîdin kişiyi hatadan koruyamayacağı,⁷⁰ batıla itikat sebeplerinden birinin de taklîd olması nedeniyle⁷¹ bu yolla sükûn-i nefse/itikad-i câzime ulaşamayacağı,⁷² nazar ile ilim sahibi olmadıkları için de inançlarında kolayca şüpheye düşebilecekleri⁷³ hatta şüphe ve zan içinde bulunan kimse gibi oldukları ifadeleri ile tespit edilebilmektedir.⁷⁴

c. "Sevaba nail olmak için meşakkate tahammül etmek gerekir. Oysa imanın aslı olan tasdiki kazanmada meşakkat yoktur. Meşakkat bu tasdike delil ile ulaşmadadır. Mukallid, imanını delile dayandırmadığı için meşakkate tahammül etmemiştir. Dolayısıyla sevaba nail olamayacak, imanın faydasını göremeyecektir. İmanın faydalı olmamasının illeti meşakkate tahammülün olmamasıdır. Meşakkat delilleri araştırarak ilim elde edip bu yolla imana ulaşmaktadır".⁷⁵ Mutezîlî anlayışa göre vacip, bir meşakkat taşıdığı için yapıldığında karşılığında medh ve sevabı, terk edildiğinde ikab ve zem bulunmaktadır.⁷⁶ Teklif ise mükellef için külfet ve meşakkatin olduğu her hangi bir fiili ifade etmektedir.⁷⁷ Buna göre nazarın vacip olması sebebiyle nazarı terk eden mukallid de meşakkati yüklenmemiş olmaktadır. Kâdî Abdülcebbâr nazarı terk edenin zem ve ikaba uğrayacağını belirtmektedir.⁷⁸ Mutezîlî kaynaklarda, "nazarı terk eden kimse imanın faydasını göremeyecektir" şeklinde bir ifade ise tespit edilememiştir.

68 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 58; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 88a.

69 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 532.

70 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 123-124.

71 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 120, 182.

72 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 37, 195, 199; Ebü Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâil fi'l-hilâf*, s. 289, 302, 303; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 88a; İbrahim el-Lekânî, *Cevheretü't-tevhîd*, s. 33; Mağribî, *a.g.e.*, s. 386; Hüseyin Ali Fehmi, *el-Cübbâiyan*, s. 99; Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 98.

73 Ebü Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâil fi'l-hilâf*, s. 289, 302, 303; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 61.

74 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 17, 21; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63.

75 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 44.

76 Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 114 dp. 105.

77 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 293; Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 255.

78 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XII, 444.

d. “Mukallidin imanı, aynen yeis anında iman eden kimsenin imanının kabul edilmemesi gibi kabul edilmeyecektir. Çünkü imanını delile dayandırmamıştır. Cehennemden kurtuluş ve cennete erişmek yaptıklarımızla elde ettiğimiz bir haktır, bu sebeple mukallid delile dayanmayan imanı ile cenneti hak etmiş sayılmaz.”⁷⁹ Ehl-i Sünnet kaynaklarında Mu'tezile'ye atfedilen bu görüşün Mu'tezîlî anlayışa uygun olduğu söylenebilir. Zira Mu'tezîlî anlayışa göre cennete giren her bir kimsenin, oraya girmeyi hak etmiş olması gerekir.⁸⁰

Mu'tezilenin, bilgi ve imanı özdeşleştirmesi nedeniyle mukallidin imanını kabul etmediği de ileri sürülmektedir.⁸¹ Mu'tezile'nin bilgi tanımlarından hareketle, mukallidin imanını geçersiz kabul ettikleri sonucuna ulaşılmasını isabetli bulmayan bazı araştırmacılara göre ise “Mu'tezilenin sistematığında ‘itikât: iman’ değildir. Sadece bu tanımlardan hareketle onların mukallidin imanını geçersiz kabul ettikleri sonucuna ulaşmak doğru olmaz”⁸²

Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'in taklîd anlayışının aksine ‘hak’ olsun ‘batıl’ olsun bütün taklîd çeşitlerini körü körüne bağlılık şeklinde değerlendirmeleri,⁸³ mukallid konusunda tepki çeken bir sonuca varmalarına neden olmuştur. Konu hakkında Kâdî Abdülcebâr, taklîd yoluyla Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunun bilinemeyeceğini, çünkü O'nu taklîdin Müseylime'yi taklitten daha evlâ olmayacağını söylemektedir.⁸⁴ Kâdî Abdülcebâr, Mâtürîdî'nin de ifade ettiği argümanlarla taklîdin bilgiye ulaşmanın doğru ve emin yolu olamayacağını ve söz konusu kaygıyı gideremeyeceğini ortaya koymaktadır. Buna göre, insanlar, farklı din ve mezheplere mensup oldukları ve hepsinin de taklîd edilen selefleri olduğu halde, kendi yolunun hak, ötekilerin yolunun batıl olduğu iddiasında ortaktırlar. O halde taklîd, sahibini - onun gibi diğerleri de pek çok zıt görüşe vardığından- mazur yapmaz.⁸⁵ Kâdî Abdülcebâr, Mâtürîdî ile aynı delilleri kullanmasına rağmen ikisinin taklîd görüşünün aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kâdî Abdülcebâr, ister hakka ister batıla inansın,

79 Ubeydullah es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 27b, 60a.

80 Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 408.

81 Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 162; İzutsu, *a.g.e.*, s. 134.

82 Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 94.

83 Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XII, 124, 125, 526, 531; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63.

84 Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhtasar*, s. 171; Recep Ardoğan, “Mu'tezileye Göre Allah'a İman Konusunda Aklın Gücü ve Sorumluluğu”, *Marife*, sy. 3, s. 304.

85 Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XII, 123-124; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 171-172; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-4; İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 119-122.

taklîden iman eden kimseler arasında ayırım yapmazken⁸⁶; Mâtürîdî'nin, hakkı taklîd eden mukallitlerle körü körüne bâtulı taklîd eden mukallitleri farklı değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁸⁷

Mu'tezile kelâmcılarının taklîden iman eden kişinin isimlendirilmesinde de ihtilaf ettikleri nakledilmektedir. İbnü'l-Murtazâ'nın aktardığına göre Basra ekolünün tamamı ile hem Ebû Ali, hem de Ebû Hâşim taklîdin kişiyi kurtarmaya yetmeyeceğini ve mukallidin mümin olmadığını söylemektedir.⁸⁸ Ubeydullah b. Hasan el-Anberî ile Ebü'l-Kasım el-Belhî el-Ka'bî'nin ise böyle bir imanı geçerli saydığı nakledilmektedir.⁸⁹ Ancak İbnü'l-Murtazâ, Ebû Ali ve Ebû Hâşim'in "mukallidin mümin olmadığı" şeklindeki görüşlerini aktarmaktadır ki, mümin olarak isimlendirmedikleri mukallidi, fâsık mı yoksa kâfir olarak mı nitelendirdikleri net olarak anlaşılamamaktadır. Kaynaklarda Mu'tezile'nin çoğunluğunun delilsiz iman edenin mümin olmadığını söyledikleri, Ebû Hâşim'in ise kâfir olduğunu söylediği aktarılır.⁹⁰ Eş'arî, Ebû Ali'nin fâsıka mümin denilebileceğini söylediğini kaydeder.⁹¹ Dolayısıyla burada Ebû Ali'nin mukallidin mümin olmadığı görüşü ile fâsıka da mümin denilebileceği görüşü beraber değerlendirildiğinde, mukallidi kâfir olarak düşündüğü söylenebilir.⁹²

C. Eş'ariyye

Eş'arî mezhebine göre istidlâl herkes için vaciptir, kul ancak Allah Teâla'yı delil ve hüccet üzere bilirse taklîd kapsamından çıkar.⁹³ Bu sebeple kul imanını aklî delile dayandırmalıdır. Kaynaklarda Mu'tezile mezhebine atfedilenin aksine Eş'ariyye kelâmcılarının kişinin delili dil ile ifade edebilmesi ve varit olan şüphe ve itirazları bertaraf etmeye güç yetirmesini zorunlu görmedikleri nakledilmektedir.⁹⁴ Buna gö-

86 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 123-124, 125, 526, 531; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 63; a. mlf., *el-Muhtasar*, s. 171; Çelebi, İlyas, *a.g.e.*, s. 119-122.

87 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-4; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45.

88 İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-kalâid*, s. 133

89 İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-kalâid*, s. 133; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278-279, Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 62.

90 Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, s. 255; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebşiratü'l-edille*, I, 43; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 87b; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 66; İbrahim el-Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd*, s. 35.

91 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. I, 274.

92 Koloğlu, *a.g.tz.*, s. 410 dp. 222.

93 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebşiratü'l-edille*, I, 43; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 22.

94 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebşiratü'l-edille*, I, 53; Sâbûnî, *el-Bidaye*, s. 89; a. mlf., *el-Kifâye*, vr. 87b, 88a; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 22; Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 181.

re kişi, imanını delile dayandırmasına rağmen böyle bir şüphe ve itiraz durumu ile karşılaşırsa bunların üstesinden gelecek âlimlerin bulunduğu inanması yeterlidir.⁹⁵ Eş'ariyye'nin, imanın istidlâle dayanmasını gerekli görmekle birlikte dil ile ifade ve şüpheyi bertaraf edebilmeyi zorunlu görmemesi sebebiyle Mu'tezile'ye göre daha esnek davrandığı ifade edilebilir.⁹⁶

Eş'arî âlimlerinin konu hakkındaki görüşlerini dört farklı grupta toplamak mümkündür:

a. “Mukallid mümindir, fakat nazar ve istidlâlî terk ettiği için asidir. Bu hal üzere ölürse affedilmesini veya günahı miktarınca azap edilmesini umarız.”⁹⁷ Bu görüşün atfedildiği Adudüddin el-İcî'ye (ö. 756/1355) göre istidlâl yolu şer'an vaciptir,⁹⁸ Ebû Muzaffer el-İsferâyînî (ö. 471/1078),⁹⁹ İbn Fûrek (ö. 406/1015),¹⁰⁰ Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) ve Fahreddîn Râzî'ye göre ise Allah'ın varlığına ulaşmak için taklîd caiz değildir. Nazarda bulunmak ise her mükellefe farzdır.¹⁰¹

b. “İman delile dayanan bir tasdiktir. Bu sebeple mukallidin imanı sahih değildir.” Bu görüş Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye atfedilmektedir.¹⁰² Bu görüşe göre mukallid imanını nazar ve istidlâlle dayandırmadığı için mümin ismini hak etmemektedir.¹⁰³ *Nazmu'l-ferâid* eserinin müellifi Şeyhzâde (ö. 951/1544) mukallidin imanını sahih görmeyenler arasında Bâkullânî (ö. 403/1013), Ebû İshak el-İsferâyînî¹⁰⁴ ve Cüvey-

95 Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-l'itkâd: İtikad'da Orta Yol*, trc. Kemal Işık, AÜİF Yay., Ankara 1971, s. 15; Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 46-147.

96 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 530; a.mlf., *Şerhu'l-usûlî'l-hamse*, s. 124, 126. Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 181.

97 Bağdadî, *Usûlû'd-dîn*, s. 253.

98 Adudüddin Abdürrahîm b. Ahmed el-İcî, “el-Akâidü'l-Adûdiyye”, *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998 içinde, s. 43.

99 Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 111-112.

100 İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtü'l-Eş'arî*, s. 250.

101 Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, trc. Y. Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İst. 1979, s. 386; Emrullah Yüksel, “Ebkârü'l-Efkâr”, *DİA*, İst. 1994, X, 78; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 94; Fahreddîn-i Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Kelâm'a Giriş:el-Muhassal*, trc. Hüseyin Atay, Kültür Bak. Yay., Ank. 2002, s. 30.

102 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, s. 35; Ebû'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 43; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41; Mağribî, *a.g.e.*, s. 374; Aydın, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 166.

103 Bağdadî, *Usûlû'd-dîn*, s. 256.

104 Beyâzîzâde, eserinde Ebû İshak el-İsferâyînî'nin nazar ve istidlâlî kulun yerine getirmesi gereken ilk vacib olarak kabul ettiğini nakletmektedir. bk. Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 84; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtü'l-Eş'arî*, s. 250.

nî'nin (ö. 478/1085) isimlerini zikretmekte¹⁰⁵ ve Cüveynî'ye: "Kim ki buluğa eriştikten sonra nazar edebilecek kadar yaşar fakat nazar etmeden ölürse onun imanının sıhhatinin bulunmadığı hususunda ihtilaf edilmemiştir" sözünü atfetmektedir.¹⁰⁶

c. "Delil getirmeye gücü yettiği halde taklîd eden, günahkârdır; istidlâle güc yetiremeyen kişiler günahkâr değildir." Teftâzânî (ö. 793/1390) ile¹⁰⁷ *Tuhfetü'l-mürîd* eserinin müellifi İbrahim el-Bâcûrî'nin (ö.1277/1860) bu görüşü tercih ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

d. Ebû Hâmid el-Gazzâlî ise insanların farklı aklî kabiliyette yaratılmaları ve farklı meşrepte olmalarının bir sonucu olan üç çeşit imandan bahsetmiş ve kuvvet açısından farklı olduklarını belirtmekle birlikte her üç iman şeklini de sahih kabul etmiştir. Bunlar, avamın imanı, mütekellimin imanı ve ârifin imanıdır.¹⁰⁹ Ona göre ilim sahibinin mukallide nispetle üstünlüğü olmasına rağmen, inancında şüphe etmeyen mukallidin de gerçek mümin olduğunda şüphe yoktur.¹¹⁰ Gazzâlî, mukallidin imanının aklî izahlar yerine, ibadetlerle kuvvetlendirilmesi gerektiğini belirterek bu tartışma konusuna yeni bir açılım kazandırmış, bu görüşü ile de mezhep önderi Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'den farklı bir konumda durmuştur.¹¹¹ O'na göre önemli olan, Allah'ın kullarını mutlak imanla mükellef tutmasıdır. Yoksa onlardan iman edecekleri şeyin mahiyeti üzerinde düşünmeyi, ispat delillerini bulmayı ve tahkîkîne girişmeyi, kısacası istidlâle gitmeyi istememiştir.¹¹²

Eş'ariyye âlimleri, İmam Eş'arî'ye atfedilen "mukallid mümin olarak isimlendirilemez" görüşünün¹¹³ ona bir iftira olduğunu söyleyerek bu noktada Eş'arî'yi savunmaktadırlar. *er-Ravzatü'l-behiyye* müellifi Ebû Azbe (ö. 1125/1713), Eş'arî'nin mukallidin imanını sahih saymadığı şeklinde bir rivayetin bulunduğunu kaydetmek-

105 Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 42.

106 Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41.

107 Teftâzânî, *Şerhü'l-mekâsîd*, V, 218-224.

108 İbrahim el-Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 22.

109 Arpağuş, Hatice Kelpetin, "İman Bağlamında Kelâm'da Taklid ve Mukallid (Gazzâlî Örneği)", *Kelâm Araştırmaları*, 3:1 (2005), s. 125-126.

110 Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, s. 12; M. Sait Özervarlı, "Gazzâlî", *DİA*, İst. 1996, XIII, 510.

111 Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, s. 169.

112 Arpağuş, "İman Bağlamında Kelâm'da Taklid ve Mukallid (Gazzâlî Örneği)", *Kelâm Araştırmaları*, s. 126-127.

113 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 35; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, I, 43; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 21; Teftâzânî, *Şerhu'l-mekâsîd*, V, 219-220; Bağdadî, *Usûlî'd-dîn*, s. 255; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 62, 94; İzutsu, *a.g.e.*, s. 149; Mağribî, *a.g.e.*, s. 374; Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 166.

le birlikte, bu görüşün ona ait olamayacağını ispatlamaya gayret etmektedir.¹¹⁴ Tef-tâzânî de, Eş'arî'nin "mukallid, ne mümin ne de kâfirdir" sözünden muradın, mukal-lidin kâmil derecede mümin olmadığını ifade etmek olmalıdır. Yoksa bundan mura-dı iki menzile arasında bir yerde olduğu ve cennete giremeyeceği değildir" demek-te-dir.¹¹⁵ Abdülkâhîr el-Bağdadî'nin (ö. 429/1037) tespitine göre ise, Eş'arî mukallidi mümin diye isimlendirmemişse de, taklîd yoluyla inanan kimseyi müşrik de sayma-mıştır. İmanla küfür arasında üçüncü bir yer kabul etmediğine bakılırsa, o anılan sö-züyle amelleri terk eden kişinin durumunda olduğu gibi mukallidin imanının kemal derecesinde bulunmayacağını söylemek istemiştir. Ayrıca Eş'arî'nin eserlerinde na-zar ve istidlâlîn doğruluğuna değinilirken, vacipliğinden söz edilmediği dikkate alı-nırsa, Eş'arî'nin anlayışına göre mukallidin imanı geçerlidir.¹¹⁶ Ebû Azbe'ye göre Eş'arî'ye atfedilen mukallidin imanının sahih olmadığı iddiası iftiradan başka bir şey değildir. Aynı müellif Eş'arîlerin önde gelenlerinden Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Tâ-cettin Subkî'nin (ö. 771/1370) de aynı kanaati paylaştıklarını aktarır.¹¹⁷ Bu hususta Seyfeddin Âmidî'den (ö. 631/1233) de Eş'arîlerin mukallidin kâfir olmadığına itti-fak ettikleri görüşü nakledilmiştir.¹¹⁸ Bütün bu savunmalara karşın İbn Hazm (ö. 456/1064), 'küfr el-âmm'e' iddiasını es-Semnânî hariç bütün Eş'arîlere mal etmekte ve bu sebeple Eş'ariyye'ye ağır şekilde tenkit yöneltmektedir.¹¹⁹ Netice olarak; Eş'ariyye'nin çoğunluğunun mukallidin imanını sahih kabul etmekle birlikte, nazar ve istidlâlîn terk edilmesini günah olarak gördükleri söylenebilir.¹²⁰

D. Mürcie, Kerrâmiye ve Şîa

Mürcie'nin bu konuda iki farklı gruba ayrıldığı nakledilmektedir: "Onlardan bir grup, araştırmaksızın tevhide itikat etmenin iman olmadığını iddia ederken, diğer grup ise araş-tırmaksızın tasdikini iman olduğunu kabul etmektedir".¹²¹ Mürcie'den birinci grubun gö-

114 Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 21.

115 Tef-tâzânî, *Şerhü'l-mekâst*, V, 219-220.

116 Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, s. 255.

117 Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 21, 23; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 62, 94.

118 İbrahim el-Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 35.

119 İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 35; İzutsu, *a.g.e.*, s. 149.

120 Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 175; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtü'l-Eş'arî*, s. 250; Seyyid Bey, *Usû-lü'l-Fıkıh*, s. 279.

121 Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn*, nşr. H. Ritter, Matbaatü'd-dev-le, İst. 1930, I, 207.

rüşlerinin, mukallidin imanı tartışmalarına kaynaklık ettiği ifade edilmektedir.¹²²

Kerrâmiye mezhebinden mukallidin mümin olduğu görüşünü benimsedikleri nakledilmektedir.¹²³ Buna göre kim kelime-i tevhîdi ikrar ederse, Allah'ı bilmesede onun mümin olduğuna hükmedilir. Bu, Ehl-i Sünnetin taklîd-i mahz olarak ifade ettiği taklîd kapsamına girmektedir ki bu şekilde gerçekleşen imanın sahih olmadığında ittifak edilmiştir.¹²⁴

Şîa, Mutezilî anlayış paralelinde itikadî görüşlerini şekillendirmiştir.¹²⁵ Mukallidin imanı hususunda da Şîa'nın Mutezilî çizgide olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶ Buna göre mükellefe yaratıcısını bilmesi ve ulûhiyetinde vahdaniyetine, rubûbiyetinde şerfî olmadığına itikat etmesi vâciptir.¹²⁷ Bu sebeple usûlû'd-dîn'de taklîd haramdır. Her mükellefin icmalî de olsa delil ile bu hususları bilmesi gerekir. Çünkü bu konu itikadî vaciplerdendir ve zan ile yetinilemez.¹²⁸ İsmâiliyye fırkasının ise nazarı haram, taklîdi vacip kabul ettiği nakledilmektedir.¹²⁹

E. Mâtürîdiyye

Mâtürîdiyye kelâmcıları imanın tahkîkî hale getirilmesini hedef olarak göstermişler, her insanın basit de olsa nazar ve istidlâl yapabilecek kabiliyette olduğunu ifade ederek, nazar ve istidlâlde bulunmayanları mes'ul kabul etmişlerdir.¹³⁰ Mukal-

122 İzutsu, *a.g.e.*, s. 129.

123 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133.

124 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134.

125 İlyas, Üzümler "İsnâaşeriyye" *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 147-148.

126 Muhammed Hüseyin b. Ali b. Rıza, *Aslu's-Şîa ve Usûlûha*, nşr. Murtaza es-Seyyid Muhammed er-Rıdva Kaşîfulgıtâ, Mektebetü'n-Necâh, Kahire 1377/1908, s. 130, 151; Allame Tabatabai, Seyyid Muhammed Hüseyin, *İslâm'da Şîa: Şîa der İslâm*, İslâmî Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme ve Yayın Müdürlüğü, Qum 1998, s. 104.

127 Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa*, s. 131.

128 Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa*, s. 151, 130; Allame Tabatabai, *İslâm'da Şîa*, s. 104; Hamid Algar, "Merci-i Taklid", *DİA*, XXIX, 172.

129 Seyyid Bey, *Usûlû'l-Fıkh*, s. 280- Seyyid Bey, *Usûlû'l-Fıkh*, s. 281.

130 Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 219; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, 42; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89; Şemseddin es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 462; Ebu'l-Berakât en-Neseî, *el-Umde*, s. 40; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 40; Kemal b. Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 299; Davud-i Karsî, *a.g.e.*, s. 122; Ali el-Kârî, *Dav'ül-me'alî alâ Bed'il-Emâlî*, s. 91; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 26-27; Birgivi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, s. 53; Abdüllatif el-Harputî, *a.g.e.*, s. 218; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79; Mağribî, *a.g.e.*, s. 80-81; Seyyid Bey, *Usûlû'l-Fıkh*, s. 278.

lidin mümin olduğuna hükmetmekle birlikte,¹³¹ tahkîkî imanı da gereksiz görmemişlerdir. Bu konuda Mu'tezile ve Eş'ariyye'den farklı olarak imanın mutlaka akîl delile dayanması gerektiği görüşü yerine, Hz. Peygamber'in sünnetine hatta basit de olsa istidlâlde dayanmasını yeterli görmüşlerdir. Mâtürîdiyye kelâmcıları mukallitleri üç farklı kategoride mütalaa ederek içinde şüphe ve tereddüt bulunduran, bâtili taklîd eden/taklîd-i mahz mukallitleri mümin kabul etmemişlerdir.¹³² İkinci kategoride değerlendirilen dar-ı İslâm'da yaşayan müminleri ve üçüncü kısmı oluşturan tek başına ıssız bir yerde yaşayan (şâhik-i cebel) ve karşılaştığı bir kişinin tebliği neticesinde iman eden kimseleri de mümin kabul etmişlerdir.

Mâtürîdî anlayışa göre basit de olsa hiçbir nazar ve istidlâlde bulunmayan mes'ul olur. Mâtürîdî kelâmcıları, nazar ve istidlâlî imanın sıhhatinin değil, kemâlinin bir şartı görmeleri ile Mu'tezile'den ayrılmaktadırlar.¹³³ Zira imanda nazarı süreç değil iradi süreç ki bu tasdiktir, asıl ve şart olup, akıl yürütme haricî bir yükümlülüktür.¹³⁴ Ebü'l-Muîn en-Neseffî'ye göre, imanının faydalı olabilmesi veya tasdikî iman sayılabilmesi için akîl delile dayanmasını şart koşanlar olmuştur. Halbuki böyle bir şart bulunmamaktadır. Zira imanın, mucize ile desteklenmiş bir peygamberin sözüne dayandırılması da yeterlidir.¹³⁵ Öte yandan Mu'tezile'nin ortaya koyduğu taklîd çerçevesi içerisine neredeyse Müslümanların ekseriyeti girmektedir. Mantıkî düşüncü yapamayan avamın dışlanmaması için, mukallidin mümin kabul edilmesi gereklidir.¹³⁶ Her ne kadar mukallid, istidlâlî terki sebebiyle günahkâr da olsa mümindir, imanı muteberdir ve Allah Teâla'nın, mükelleflere, iman ettikleri takdirde ebedî cennetine nail edeceğine dair vaadinin kapsamına dâhildir.¹³⁷

131 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; Ebû Azbe, *a.g.e.*, s. 22. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 219; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebstratü'l-edille*, I, 42; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 89; Şemseddin es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 462; Ebü'l-Berakât en-Neseffî, *el-Umde*, s. 40; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a; Mağribî, *a.g.e.*, s. 80-81; Kemal b. Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 299; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 40; Davud-i Karsî, *a.g.e.*, s. 122; Ali el-Kârî, *Dav'ül-me'âlf alâ bed'il-Emâlî*, s. 91; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 26-27; Abdüllatif el-Harputî, *a.g.e.*, s. 218; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79; Birgivi Mehmet Efendî, *a.g.e.*, s. 53; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 278.

132 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 44, 45.

133 Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 46; Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 88a; Âlûsî, *a.g.e.*, XXVI, 94.

134 Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 42b; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 37.

135 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebstratü'l-edille*, I, 47-48.

136 Keşşî, *a.g.e.*, s. 134.

137 Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a.

Mâtürîdiyye âlimlerine göre ilham, kur'a çekme, fal ve taklîd gibi sağlam bir temele dayanmayan ve sistematik olmayan yöntemler bilgi edinme yolu olarak kabul edilmez.¹³⁸ Taklîdi güvenilir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen Mâtürîdiyye, bu yol ile inanç gerçekleşmişse, bu inancı doğrudan batıl olarak nitelememektedir. Sorunun çözümü için taklîde konu olanın inancın hak mı yoksa batıl mı olduğunun tespit edilmesi gerekir. Çünkü Mâtürîdiyye, hakkı taklîd ile batılı taklîdi eşit tutmamakta, aralarında hüküm açısından fark görmektedir. Bu durumdaki bir kişi eğer batıl bir inancı taklîd ediyorsa, güvenilir bilgi kaynaklarına dayanmadığı için hata ettiği gibi, batılı taklîdi sebebiyle de imana ulaşamamış demektir. Şayet bu kişi hak bir inancı taklîd etmişse, güvenilir bilgi kaynaklarını, özellikle nazar ve istidlâli terki sebebiyle mes'uldür, mazur değildir.¹³⁹ Bununla birlikte asıl gaye olan hakkı tasdike ulaşmış olması sebebiyle de hüküm açısından mümindir.¹⁴⁰ Nazar ve istidlâlden maksat akli kullanarak hakka ulaşmaktır. Bu gerçekleştiği zaman, bu maksada götüren vasıtaların terki hükmü değiştirmez.¹⁴¹

Mukallid hakkında hüküm verirken Mâtürîdî âlimlerin, hakkı taklîd ile batılı taklîdi farklı mütalaa etmeleri konu ile ilgili ayetlerin muhtevasına uygun düşmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'deki taklîd hakkındaki ayetler incelendiğinde, hakkı taklîdin farklı mütalâa edildiği görülür. Aynı şekilde Sünnet'ten de bu ayrımı çıkartmak mümkündür. Hz. Muhammed (s.a.s.), insanları İslâm'a davet etmesi için gönderilmiş, O da insanları, Allah'tan başka ilah olmadığına, şehâdet etmeye ve O'ndan getirdiklerini kabul etmeye çağırılmış, bu davet üzerine İslâm'a giren mümin sayılmış ve şirkten uzak kalmıştır.¹⁴² Bu daveti kabul edip Müslüman olanların durumları incelendiğinde bu kişilerin hepsinin, nazar ve istidlâl neticesinde iman etmiş kişiler ol-

138 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 34-37; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *el-Umde fi'l-Akâid*, nşr. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yay., Malatya 2000, s. 4; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 3a; Tefâtânî, *Şerhü'l-akâid*, s. 12; Keith Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar, trc. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, haz. Sönmez Kutlu, Ank. 2003 içinde, s. 94; Bekir Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik* içinde, s. 178-179; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fikh*, s. 276, 278.

139 Mağribî, *a.g.e.*, s. 80; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45, 46.

140 Ebü'l-Yûsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 219; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 42; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45; Sâbü'nî, *el-Bidâye*, s. 89; Şemseddin es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 462; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *el-Umde*, s. 40; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a; Mağribî, *a.g.e.*, s. 80-81; Kemal b. Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 299; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 40; Davud-i Karsî, *a.g.e.*, s. 122; Ali el-Kârî, *Dav'ül-me'alî alâ bed'il-Emâlî*, Dersaadet, İst. 1985, s. 91; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 26-27; Abdüllatif el-Harputî, *a.g.e.*, s. 218; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79; Birgivî Mehmet Efendî, *a.g.e.*, s. 53; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fikh*, s. 278.

141 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I, 25, 38; Osman Kılış Uryânî, *Hayru'l-Kalâid şerhu cevâhiri'l-akâid müsemma Şerhu Kasîdeti'n-nûniyye*, İst. 1301, s. 160.

142 Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, s. 129.

madığı görülmektedir.¹⁴³ Aynı şekilde delil getirmeden iman eden kişilerin imanları, sahabe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde de geçerli kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Mâtürîdiyye, imanın tahkîkî seviyeye yükseltilmesi için aklın kullanılmasını teşvik etmekle birlikte, dinin önemli ölçüde bilme konusu olmaktan çok, duyma ve yaşama konusu olduğu hususunu göz önünde bulundurmaktadır. Zira bilgin olmadıkları halde bazı insanların dinî samimiyet ve fedakârlık noktasında daha ileride oldukları bir gerçektir. Bu konuda taklîd ehli olarak değerlendirilen halkın çoğunluğu ve bunlardan bir kısmı olan yaşlılarımızın dinî samimiyetleri Mâtürîdiyye'nin hükmünün isabetli olduğunu göstermektedir. Taklîden iman eden avamın da mümin olduğu hususunu Mâtürîdiyye âlimleri şu şekilde ifade etmektedir: "Mukallid hakkında İslâm hükmü gereklidir. O her ne kadar nazar ve istidlâli terki dolayısıyla asi olsa da Allah Teâla'ya itikat ve sair amelleri ile itaatkârdır".¹⁴⁵ Farklı insan tipolojilerinin varlığı düşünüldüğünde Mâtürîdiyye'nin benimsediği görüş haklılık kazanmaktadır. Çünkü bazı insanların duygusal yönleri ağır basmakla birlikte, bazılarının aklî yönü daha ağır basmaktadır. Bazı insanlar sorgulayıcı bir mizaca sahiptirler ve inandıkları konular hakkında delil ararlar. Bazıları ise bir başkasına güvenerek iman edebilir.¹⁴⁶ Mâtürîdî düşünceye göre iman, iman edilecek hususların bilinmesi neticesinde,¹⁴⁷ şüphe ve tereddüdün bulunmadığı bir kesin kabul,¹⁴⁸ iradî bir tercih neticesinde¹⁴⁹ gönüllü olarak,¹⁵⁰ kalp ile,¹⁵¹ iman konuları gaybî halde iken¹⁵² tasdik et-

143 Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, 50; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278.

144 Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, 50; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 278.

145 Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, I, 25, 42; Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, s. 123.

146 Alper, *a.g.e.*, s. 76.

147 Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 8; Mağribî, *a.g.e.*, s. 379; Alper, *a.g.e.*, s. 78.

148 Keşşî, *a.g.e.*, s. 144; Ebü'l-Berakât en-Neseî, *Tefsiri'n-Neseî*, IV, 174; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 57; Ubeydullah es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 1b, 2a, 43b; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, s. 299; Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, s. 120, 131; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 72, 75; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 12; Alper, *a.g.e.*, s. 53.

149 Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* s. 58; a. mlf., *Şerhu'l-mekâsıd*, V, 184; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s. 41; Yeprem, *a.g.e.*, s. 36; Mağribî, *a.g.e.*, s. 389; Özcan, "Mâtürîdî'ye göre İman-İslâm-İhsan ve Küfür İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 29, sy. 3, s. 95.

150 Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 57; Hayalî, *a.g.e.*, s. 7, 117; Kemal b. Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 288.

151 Ebü'l-Yüser el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 215; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *et-Temhîd*, s. 105; Keşşî, *a.g.e.*, s. 153; Ubeydullah es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. vr. 43a; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 57; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, s. 288; Mağribî, *a.g.e.*, s. 375; Yeprem, *a.g.e.*, s. 35.

152 Sübkî, *a.g.e.*, s. 42; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 77; Kılavuz, *İslâm Akâidi*, s. 38; Alper, *a.g.e.*, s. 50.

mektir.¹⁵³ Bu şekilde bir imana sahip olan kişi, bu imanı delille kazanıp-kazanmadığına bakılmaksızın mümindir.¹⁵⁴

Mâtürîdiyye kelâmcılarının “hak-batıl” ayrımında hakkı taklîdi reddetmemeleri, insanı psikolojisi açısından düşünüldüğünde de makuldür. İnsan bazen psikolojik ve çevresel etkenlerin tesiriyle doğruyu bildiği halde bunun tam aksini yapabilmektedir. Bu, insan açısından kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu nedenle çeşitli sebeplerin etkisiyle taklîd ile yetinen kişiler, imansızlıkla itham edilemez. Fakat kebîre konusunda olduğu gibi bu konuda da mes’ul olacakları da bir gerçektir.¹⁵⁵

Kelâm âlimlerinin nazar ve istidlâlî terk edeni asi/mes’ul kabul etmesi, nazar ve istidlâlîn vacip olduğu hükmüne dayanmaktadır. Çünkü sayısız ayetle, duyularla algılanabilen tabiattaki olaylara atıfta bulunulmakta, düşünme ve akletme teşvik edilmektedir.¹⁵⁶ Kur’ân’ın söz konusu atıfları daha çok Yüce Yaratıcının tanınmasına yöneliktir.¹⁵⁷ Bu sebeple Haşviyye gibi bazı aşırı fırkaların dışında İslâm âlimlerinin çoğunluğu istidlâlîn vacip olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁵⁸ Mezhepler arasında vacip hükmünün, farz-ı ayn mı yoksa belli kimselerin yapması ile diğerlerinden sakıt olan farz-ı kifâye mi olduğunda ihtilaf edilmiştir. Mâtürîdiyye, Kur’ân da teşvik edilen tefekkürün herkese gücü nispetinde farz olduğu,¹⁵⁹ şüphe ve itirazları berta-

153 Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 215; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *et-Temhîd*, s. 105; Keşşî, *a.g.e.*, s. 153; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 43a; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 57; Sübkî, *a.g.e.*, s. 38; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, s. 288; Mağribî, *a.g.e.*, s. 375.

154 Keşşî, *a.g.e.*, s. 133; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebziratü'l-edille*, I, 25. Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45, 46.

155 Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 219; Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Tebziratü'l-edille*, I, 42; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 46; Sâbüfî, *el-Bidâye*, s. 89; Şemseddin es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 462; Ebu'l-Berakat en-Neseffî, *el-Umde*, s. 40; Ubeydullah es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 2a, 43a; Seyhzâde, *a.g.e.*, s. 40; Kemal b. Ebî Şerîf, *a.g.e.*, s. 299; Davud-i Karsî, *a.g.e.*, s. 122; Ali el-Kârî, *Dav'ül-me'alî alâ Bed'il-Emâlî*, s. 91; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 26-27; Birgivi Mehmet Efendi, *Ravzatü'l-Cennât (Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998 içinde), s. 53; Abdüllatif el-Harputî, *a.g.e.*, s. 218; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79; Mağribî, *a.g.e.*, s. 80-81; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 278.

156 Yâsîn 36/33-35; Fâtır 35/12-14; Mülk 67/3-4; Kâf 50/9-11; İbrâhîm 14/32-34.

157 Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İFAV Yay., İst. 2004, s. 17.

158 Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XII, 167; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûlî'l-hamse*, s. 39, 45, 69, 76; Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 42; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339/1341, I, 52 Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkıh'l-Ekber*, s. 386; Abdüllatif el-Harputî, *a.g.e.*, s. 218. Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 278.

159 Sâbüfî, *el-Kifâye*, vr. 85b; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 79, 82; Mütercim Âsım Efendi, *Me-rahû'l-meâli*, s. 147 ; Seyhzâde, *a.g.e.*, s. 31; Seyyid Bey, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 279.

raf edebilecek ölçüde bu bilginin elde edilmesinin ise, sefer uzaklığında bulunan her bölgede belli kişilerin üzerine İslâm toplumunun güvenliği açısından farz-ı kifâye olduğu görüşündedir.¹⁶⁰

İmanla mükellef her insan, Kur'ân'ın istediği tefekkürü yapabileceği için, dünya meşgalesi ve başka şeylerle uğraşıp bu vazifeyi yapmayan mükellefler mes'ul kabul edilmiştir. Mâtürîdî âlimlerinin de belirttiği gibi mukallitler de sarsılmaz bir iman üzere olabilirler fakat imanları daha zayıftır, tehlikeye düşmeleri daha kolaydır. Bundan dolayı taklîdî iman tehlike altındadır.¹⁶¹ Burada ifade etmek gerekir ki, bazı çağdaş araştırmacıların "İmam Mâtürîdî taklîdî imanı kabul etmemektedir" şeklinde anlaşılabilecek yorumlarını¹⁶² teyit edecek bir delil, araştırmamız esnasında tespit edilememiştir.

Avamın kullandıkları delillerin, "delil olma yönünü" bilmemelerini de mazur gören Mâtürîdî bilginleri bunu gerekli gördüğü iddiasıyla Mu'tezile'yi eleştirmektedir.¹⁶³ Mâtürîdiyye'nin bu tutumu avamın durumu göz önünde bulundurulduğunda isabetli görünmektedir. Zira Müslümanların çoğunluğu kelime-i şehâdet ve ezan-ı Muhammedî gibi temel İslâmî şiarları bilmekle birlikte, bunların ne manaya geldiği sorulsa, yeterli açıklama yapamayacak durumdadır.

Mâtürîdiyye kelâmcıları, varit olan şüphe ve itiraza karşı konulması ve bunların bertaraf edilmesinin her Müslümana gerekli olduğu görüşünü atfettikleri Mu'tezile'yi, bunda muvaffak olmanın herkes için mümkün olmayacağı gerekçesiyle eleştirmektedirler.¹⁶⁴

Konuyu; kelâm kitaplarına nispeten halk arasında bir dönem daha yaygın olarak okunan eserlerde geçen ifadelerle bitirmek istiyoruz:

160 Mütercim Âsum Efendi, *Merahu'l-meâlî*, s. 147; Manastırlı İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 23; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 78.

161 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Lübnan 1425/2004, II, 197; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, I, 28; Mağribî, *a.g.e.*, s. 388.

162 bk. Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İFAV Yay., İst. 1998, s. 177; Işık, Kemal, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yay., Ank. 1980, s. 61; Candan, Abdülcelil, *Kelâmî Ekollere Göre İmanda Taklid Problemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜ. SBE., Şanlıurfa 1995, s. 69-70; İsmail Sarıkaya, *Taklîdî İmanın Sıhhat Derecesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜ. SBE., Şanlıurfa 1996, s. 65-66.

163 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, I, 53. Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 46.

164 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, I, 53-54; Keşşî, *a.g.e.*, s. 134. Alâeddin el-Üsmendî, *a.g.e.*, s. 45.

وايمان المقلد نواعبتر باتواع الدلائل كالنصال

Taklîdî iman da muteber elbet

Buna kılıç gibi deliller mevcut¹⁶⁵

وللمقلد ايمان يثاب به و ان يكن عاصيا في ترك امعان

Her ne kadar ihmalinden dolayı olsa da asi

Vardır mukallidin mükâfat göreceği imanı¹⁶⁶

Bu mezbura demek âsi münasip

Günahı, terk-i istidlâl-i vâcib¹⁶⁷

Ve iman-ı mukallid hem sahih olmuştur amma kim

Ol istidlâl-i aklı terk ile âsim olur billâh.¹⁶⁸

Sonuç:

Mukallidin imanı meselesi kelâm âlimlerinin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biridir. Zira bu konu doğrudan Müslümanların çoğunluğunu ilgilendirmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu, en ayrıntılı ve açık ifadelerle Mâtürîdî kaynaklarda ele alınmaktadır.

Araştırmamız esnasında Mâtürîdî kaynaklarda ayrıntılı şekilde ele alınıp reddedilen Mu'tezile ile bazı Eş'ariyye âlimlerine atfedilen görüşler, bu mezheplere ait kaynaklarda 'net' ifadelerle tespit edilememiştir. Oysa bu mezheplere atfedilen ve reddedilen görüşler, Abdülkâhîr el-Bağdâdî (ö.429/1037) ve İbn Hazm tarafından da nakledilmektedir. Bu sebeple Mâtürîdiyye kaynaklarda zikredilen bu görüşlerin sırf

¹⁶⁵ Ebü'l-Hasan Sirâcüddin Ali b. Osman el-Üşî, "el-Kasîdetü'l-Emâli", *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998 içinde, s. 41.

¹⁶⁶ Hızır Bey b. Celâleddin b. Sadreddin, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998 içinde, s. 52.

¹⁶⁷ İshak b. Hasan ez-Zencanî, "Manzumetü'l- Akâid", *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar, Beyan Yay., İst. 1998 içinde, s. 257-258.

¹⁶⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sad. D. Yılmaz-H. Kılıç, Merve Yay., İst. 1991, II, 514.

mezhep taassubu ile ‘muarız’ mezhebe atfedildiği iddia edilemez. Kanaatimizce bu mezheplere atfedilen görüşler, Mâtürîdî mezhebinin yaygınlık kazandığı bölgelerde yaşamış bu mezheplere müntesip kişilerin görüşleri olabileceği gibi; zikredilen mezheplerin eserlerinde geçen “mukallid şüphe içindedir” ve benzeri ifade ve görüşlerin, avamdan olan müminlerin dışlanmasına, kâfir olarak itham edilmelerine sebebiyet verebileceği endişesinden de kaynaklanmış olabilir.

Mâtürîdî âlimlerinin Mu’tezile’nin aksine, taklîdî bütünüyle ‘batıl’ olarak nitelendirmediği, kişilerin içinde bulunduğu durum ve taklîd edilen görüşün ‘hak-batıl’ açısından değerini dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre şüphe ve tereddüt içermeyen kesin bir kabulle iman eden kimse mukallid de olsa, mümindir.

Türkçemizde, taklîd eden kimselerin durumu ‘körü körüne taklit etmek’ deyimini ile ifade edilmektedir. Oysa bu deyim sadece taklîd-i mahz kategorisi için kullanılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira Mâtürîdiyye âlimlerinin, Mu’tezile ve Eş’ariyye kelimelerini eleştirmelerinin temel nedeni, taklîden iman etmiş herkese körü körüne taklîd eden (taklîd-i mahz) gözüyle bakmış olmaları olsa gerektir.

Mâtürîdiyye ve Eş’ariyye âlimleri her insanın gücü yettiği ölçüde nazar ve istidlâlde bulunmasının ‘farz-ı ayn’ olduğu ve Müslümanların itikadını zedeleyebilecek şüphe ve itirazların bertaraf edilebilmesi ve bu konuda İslâm toplumunun güvenliği açısından da sefer mesafesi her bölgede bu konuda yeterlilik sahibi âlimlerin bulunmasının ‘farz-ı kifâye’ olduğunu benimsemişler ve İslâm toplumunun daha bilinçli olması gayreti ile de zikredilen bu emirleri yerine getirmeyen mükelleflerin mes’ul olacaklarını savunmuşlardır.

Genel olarak kelâm ve akâid eserlerinde, “mukallidin mümin olduğu fakat nazar ve istidlâlî terk ettiği için günahkâr olacağı” hükmünün ikinci kısmına gereken vurgunun yeterince yapılmadığı görülmektedir. Yukarıda zikredildiği şekliyle nazar ve istidlâlî vacip, bu emri terk edenin günahkâr kabul edilmesi Kur’an-ı Kerîm’deki sayısı beş yüze ulaşan düşünme, akletme ve tefekkür emreden ayetler açısından değerlendirildiği zaman da isabetli olduğu anlaşılmaktadır.